

AMERİKA DİYANET MERKEZİ: MİMARİDE BİR KİMLİK ARAYIŞI

FARUK YASLIÇİMEN

Erken cumhuriyet rejimi kozmopolit ve sofistike bir Osmanlı mirasından devşirilen kültürel hafızayı silmek ve itibarsızlaştırmak adma radikal adımlar attı. Bu adımlar Türkiye toplumu üzerinde, etkileri hala devam eden, travmatik izler bıraktı. Asırlar boyunca doğal ve tarihi devinimi içinde süregelen çok yönlü bir kültüre karşı yürütülen bu mücadele ve cumhuriyetçi elitin baskın söylemsel hegemonyası, Türk halkının bugün yüzleşmek zorunda kalacağı birçok trajedi üretti. Ancak son yıllarda Türkiye, Osmanlı geçmişiyle uzlaşma ve yüzleşme sürecini yaşıyor. Bu süreçte geleneksel mimari biçimler, muhtelif güncel yorumlama ve denemelerle kamusal alanda giderek daha fazla karşımıza çıkıyor.

“Türkiye mimarisinde gelenekle bağ kurma isteği yeni değildir”

Doğrusu, Türkiye mimarisinde gelenekle bağ kurma isteği yeni değildir. 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu yönde teşebbüsler olduğu görülür. Bu minvalde Sedat Hakkı Eldem ve Turgut Cansever’in isimlerini özellikle zikretmek gerekir. Kültürel mirasın yeniden keşfedilme ve yorumlanması özellikle 1980’ler sonrasında Kuzey Afrika’dan Doğu Asya’ya geniş bir İslam coğrafyasında açıkça görülen bir olgudur. Turgut Cansever’in mimari ter-

cihleri de bu tarihlerden sonra biçimsel anlamda daha belirgin bir yönelim kazanmıştır.

Lakin mezkur gelişmeler Türkiye’de seküler elitin muhafazakâr kitleler ve geleneksel değerler üzerindeki ağır ideolojik hegemonyası nedeniyle durduruldu. Sözelimi bazı kamusal yapılar için açılan yarışmalarda belli proje teklifleri sırf ideolojik nedenlerle, “tonoz inşası gericilik alametidir” yollu yaklaşımlarla saf dışı bırakıldı. Tasarımların toplam kalitesi göz önünde bulundurulmadı. Seküler elitin kültür üzerindeki bu ideolojik hegemonyası ancak son zamanlarda hafifledi ve monolitik tarih okumalarından peyderpey uzaklaştı. Artık Türkiye’de birden fazla tarih okumasının daha eşit şartlarda

rekabet halinde olduğunu görebilmekteyiz. Bu ise demokratik çoğullaşma ve kültürel çeşitliliğin sağlanması yolunda önemli bir adımdır.

Türkiye hâlihazırda yaşadığı geçmişle uzlaşma ve yüzleşme sürecinin çeşitli yansımalarını dükkan isimlerinden kamusal ve özel yapıların mimari biçimlerine, tarihi konulara münhasır dizilerden tarihçilerin konuk edildiği popüler televizyon programlarına kadar gözlemleyebilmek mümkündür. Osmanlıca kelimelerin yeniden keşfedilip, hatta üretilip, eskiden kullanılmayan hatalı tamlamalarla gündelik yaşam içinde tüketilmeye başlaması da yeni yeni tecrübe edilen ilginç durumlardandır.

Şüphesiz, bu yaklaşımlar mebzul miktarda *kitsch* üretilmesine ve kimlik odaklı revizyonist okumaların sorunlu neticeler doğurmasına da yol açmaktadır. Bilhassa mimaride, geleneksel biçimlerle sembolik ve yüzeysel bir ilişki kuran ve çoğunlukla orantısız biçimlerle bina cephelerinde tezahür eden kötü örnekler sık sık karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel mimariye ilişkin olumsuz algılamaların önemli bir kısmı, Osmanlı mimari geleneğinden görünürde esinlenen bu yapıların büyük çoğunluğunun herhangi bir özgünlük derdi taşımadan alelade inşa edilmesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin konu cami mimarisi olduğunda, büyük bir kubbeye eşlik eden kalem şeklinde minareler ve sair mimari unsur ve bezemeler, zihinlerimizdeki müşterek cami imgesine denk düştüğünden yeterli görülmüş ve büyük bir mimari yetenek gerektirmeyen bu replikalar nihai anlamda geleneksel mimarinin güncel kullanım imkan ve meşruiyetini zora sokmuştur. Oysaki geleneksel mimarinin statik değil dinamik, inşa edildiği mekana hürmetkar, üslup tutarlılığına

sahip, oranlı ve toplumsal gerçekliği dikkate alan bir yapıya sahip olduğuna ilişkin bir literatür mevcuttur.

Bununla birlikte muhafazakâr çevrelerin yüceltmeye aşına oldukları tarih anlayışlarını son zamanlarda sorgulamaya başladıkları da görülüyor. Sözelimi popüler bir Osmanlı tarihçisi, aylık yayınlanan bir dergide, geçmişin sorunlu yorumlamalarına atıfla “tarih bizi zehirliyor” iddiasında bulunabiliyor ya da bir başka yazar, tarihin yüzeysel okumalarının, günün ihtiyaç ve beklentilerine uygun yeni yorumlamaları engellemesinden yakınabiliyor.

İşte açılışı 2016 yılı Nisan ayı başında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın katılımı ile gerçekleştirilen Ame-

rika Diyanet Merkezi’nin mimari tercihlerini bu geniş ve dinamik sosyo-politik bağlam içinde değerlendirmek gerekir.

“Muhafazakâr çevrelerin yüceltmeye aşına oldukları tarih anlayışlarını son zamanlarda sorgulamaya başladıkları da görülüyor”

Bu merkez 60.000 m2 alan üzerine inşa edilmiştir ve kapalı alanı bunun yarısı kadardır. Proje konferans salonu, kütüphane, kültür merkezi, 1.500 kişilik kapasiteye sahip bir cami (3000 kişilik avlu kapasitesiyle birlikte ABD’nin en büyük camisi sayılabilir), bir restoran, kafe ve dükkanlar, çalışma salonu, havuz ve kapalı spor salonuna sahip çifte Türk

hamamı, bir misafirhane, İslam Medeniyetleri Müzesi, Türk evlerinden oluşan bir mahalle, Türk-İslam bahçesi, açık spor alanları, piknik alanları, çeşmeler ve 400 araçlık bir otoparkı içermektedir.

Bu büyük külliye’nin mimarı Osmanlı klasik dönem mimarisine tutkuyla bağlı ve bu konuda istisnai bir uzmanlığa sahip Muharrem Hilmi Şenalp’tir. Mimarın ofisi Üsküdar Aziz Mahmut Hüdayi Mahallesi’nde, sahilten Ayazma Camii’ne doğru çıkan Mehmet Paşa Değirmeni Sokağı’nın hemen başındadır. Şenalp ofisine *Hassa Mimarlık* adını vermiştir. Bu isim, Osmanlı Devleti’nde inşaat projelerinden sorumlu resmi bir kurum olan *Mimar-ı Hassa Ocağı*’ndan gelmektedir. Şenalp’in ofisine verdiği isim, sembolik bir referanstan ibaret değildir ve mimarın yaptığı işin içeriğiyle doğrudan alakalıdır.

Hilmi Şenalp’in, bugün 21. yüzyılda mimari tasarımlar yaparken Osmanlı klasik mimarisinden ciddi derecede esinlenmesi ve bazı durumlarda bu mimarinin çeşitli unsurlarını yeniden üretmesi mimaride

bilinçli bir kimlik arayışının yansımasıdır. Haddizatında, Amerika Diyanet Merkezi projesi, Hassa Mimarlık'ın internet sayfasında "genel seyri ve özgünlüğü ile bizim bin yıllık köklü uygarlığımızın temsili için bir fırsat" olarak nitelendirilmiştir.

Amerika Diyanet Merkezi'ndeki yapıların mimari tasarımlarının izlerine Şenalp'in önceki eserlerinde rastlanabilir. Örneğin, bu merkezde bulunan cami, dışarıdan bir bakışla Ankara Subayevleri (1996), Tokyo (1993-2000) ve Berlin Şehitlik (2004) camilerine çok benzer. Aynı şekilde, külliye-deki Türk evleri ve benzer iş-

leve sahip diğer binalar Küçük Çamlıca Köşkleri (1998) ile Kağıthane'deki Başbakanlık Osmanlı Arşivi Külliyesi'nin (2009) mimari biçimlerini andırmaktadır. Bu yapıların her ikisi de İstanbul'dadır.

Klasik dönem Osmanlı mimarisini güncel Türk kimliği ile harmanlayan Hilmi Şenalp'in biçimsel tercihleri, eserlerinde kullandığı yapı malzemesi olan beton ya da çelik tarafından hiçbir şekilde dayatılmamaktadır. Bu mimari tercihler bazı soru işaretlerini beraberinde getirebilir. Örneğin, kimi yorumcular bu eserleri tarihselcilik veya anakronizmin en güncel örnekleri olarak değerlendirebilir. Amerika Diyanet Merkezi, ekletisizm ve historisizmin Avrupa'da hakim oldu-

"Türkiye'de bilhassa cami mimarisi diğer kamusal yapılardan ayrılır"

ğu geç ondokuzuncu yüzyılda imparatorluklar arasındaki rekabetin tezahür ettiği görkemli Dünya Sergileri için hazırla-

nan Osmanlı pavyonlarını da çağırıştırır. İlaveten bu mimari yapıların buldukları mekan ile ilişkileri de kolayca sorun-sallaştırılabilir. Zira külliye mimarisinin üzerinde kurulduğu coğrafya, ülke tarihi, mimari geleneği ya da estetik tercihleriyle alakası yoktur.

Bununla birlikte, Şenalp'in yaklaşımı çok sayıda güncel mimari denemeden biri olarak da kabul edilebilir. Kimine radikal görülebilecek bir okumayla, bu eserlerin güncel post-modern ve dekonstrüktivist mimari denemeler ile kıyaslandığında tıpkı onlar gibi yenilikçilik der-dinde olduğu bile söylenebilir. Zira Şenalp'in mimarisi, *gele-nek içinde yenilenme* ilkesini izler. Buna göre mimari tasarım, virtüözlük endişesinden azade, mazinin biçimleriyle irtibata geçer ve onları özgül biçim ve oranlarını korumak kaydıyla yeni konfigürasyonlarda kullanılır. Kadim teknik ve ustalığı kullanmanın yanı sıra, yeni malzeme ve uzmanlık bilgisinden de faydalanır. Örneğin Şenalp'in camilerindeki tezyinatlı künde-kari kapılar mevcut herhangi bir tarihsel kapının

doğrudan kopyası değildir. Aksine bunlar yaşayan ustalar tarafından tasarlanmış orijinal kapılardır ve bunları üreten ustalar, işlerine, kendi üsluplarının rengini verir ve dahi baskın olmayan "modern" dokunuşlar da katarlar.

Şenalp'in yakın zamanlarda açılışı yapılan Altunizade'deki Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tatbikat Camii, mimarın gelenekten esinlenerek yeni tasarımlar ortaya koyma yaklaşımına olan açıklığını da göstermektedir. Cami tamamıyla güncel (*contemporary*) görünmekle birlikte geçmişe referanslarla doludur. Doğrusu, caminin en etkileyici parçası olan kubbesi, varolan bir geleneksel biçimden esinlenerek tasarlanmıştır. Bu biçim, Erzurum'daki bazı kamu ve sivil mimari örneklerinde görülen *kurlangıç kubbe* dir.

Türkiye'de bilhassa cami mimarisi diğer kamusal yapılardan ayrılır. Türkiye Büyük Millet Meclisi içinde bulunup kendisinden önceki mimarlık geleneğinden kesin bir kopuşu temsil eden ve "cami"den ziyade bir Aztek tapınağını an-

dıran Behruz Çinici'nin *Meclis Camii*, kıymetli bir deneme olarak görülse bile, seküler elitin Osmanlı/İslam kültürüne modernleştirme yaklaşımına güzel bir örnek teşkil etmekten öteye gidememiştir. Camiler, dini kimliğin en merkezi toplumsal tezahürlerinden olduklarından, geleneksel biçimli ibadethaneler halk nazarında daha muteber ve hüsnü kabule namzet yapılar olagelmıştır.

Öte yandan, Türkiye halkının her halükarda sıkı bir gelenekçi olduğunu düşünmek de hatalı olabilir. Yeni denemeler radikal sayılabilecek tasarımlarla ortaya konmadığında, pekala teveccüh görebilmektedir. Buna karşın, örneğin Emre Arolat'ın İstanbul Büyükköy'de bir tepe üzerine inşa edilip mağarayı andıran Sancaklar Camii geniş bir kamuoyunda merak uyandırıp tartışılmış ve yoğun eleştirilerin odağı olmuştur. Zira mimar bu ibadethaneyi tasarlarken içinde bulunduğu toplumsal algı ve beğenileri dikkate almak yerine, şarkiyatçı bir yaklaşımla İslam geleneğinden ziyade Hıristiyan geleneğindeki uzlet fik-

rini esas almıştır. Caminin en bilindik almeti olan şehir merkezinde, hayatın içinde ve çarşı pazarın tam ortasında bulunması yerine, kendini gizleyen, hayat akışının dışında duran ve uzaktan bakıldığında zihinlerde müşterek ibadethane imgesine muvafık düşmediğinden cami olduğu anlaşılamayan bu mekan radikal bir denemedir. Sancaklar Camii ziyaretçilerinin bu mekanla kurdukları ilişkiye dair toplumsal-psikolojik analizler ve akademik araştırmaların ne tür sonuçlar vereceği merak konusudur.

Şüphesiz, Amerika Diyanet Merkezi'nin mimari tasarımı

hem mimarın hem de sponsorlarının kimlik arayışının açık bir tezahürüdür. Bu yaklaşım, geçmişin biçimlerini tarih ve hafıza ile ilişkilendirerek yeniden yorumlar. Ancak merkez, mimaride sadece *bir* kimlik arayışının örneğidir ve halihazırda başka arayış ve yönelişler de bulunmaktadır. Sözelimi yine kamu sponsorluğunda Küba'ya Ortaköy Camii'nin bir benzeri yapılmak istenmekle birlikte Almanya'da inşa edilen Köln Merkez Cami'nin mimarı bir Alman, Paul Böhm'dür ve Köln Camii, örneklerine Almanya'da sıkça rastlanan, modern bir denemedir. Hakeza açılışı 2011 yılında yapılan Berlin'deki konsolosluk binası ve bu minvaldeki diğer yapılar da göz önünde bulundurulduğunda Türkiye hükümetinin yurtdışında inşa edilen kamusal yapılarda her zaman geleneksel biçimleri tercih etmediği sonucuna ulaşılabılır.

Şenalp'in klasik Osmanlı mimarisini *gelenek içinde yenilenme* yaklaşımıyla tevarüs eden tercihleri, farklı bir bakış açısıyla, toplumsal değerlerin türdeşleşmekte olduğu küreselleşen

bir dünyaya karşı “korumacı” bir cevap olarak da okunabilir. Diğer bir ifadeyle, Şenalp'in Diyanet Amerika Merkezi projesiyle yaptığı deneme, mimari gelenekleri elinin tersiyle iten ve geçmişten kesin bir kopuşu temsil eden post-modern ve dekonstrüktivist mimari akımlara radikal bir tepki olarak değerlendirilebilir. Maryland'deki Diyanet Merkezi'nin bir ziyaretçisi külliye içindeki klasik Osmanlı üslubundaki caminin her hafta Cuma namazı için

“evde” hissettikleri izlenimi edindiğini belirtmektedir.

Türkiye'de geçmiş ve tarihle yüzleşme sürecinin henüz başlarındayız. Görünen o ki, laikçi ve muhafazakâr çevreler arasında farklı kültür ve tarih okumaları üzerinden oluşan gerilim ve rekabet önümüzdeki on yılların gündemini teşkil edecek ve kamusal alandaki meşruiyet bu tartışma ve rekabetin neticesine göre şekillenecek. Ancak her halukarda kamusal alanın, daha uzun bir yolu olsa da, Türkiye geçmişinin güncel yansımaları bakımından çoğulculuğunu söylemek mümkündür. Bu ise ülke için önemli bir kazançtır.

“Türkiye’de geçmiş ve tarihle yüzleşme sürecinin henüz başlarındayız”

toplanan farklı ülke ve etnik kökenlerden Müslümanlarla dolup taşığını ve bu müminlerin külliyyeye girdiklerinde gördükleri manzara karşısında heyecanlandırıp kendilerini